

Titulació	Tipus	Curs	Semestre
4313767 Llengua Espanyola, Literatura Hispànica i Espanyol com a Llengua Estrangera	OT	0	1

Professor/a de contacte

Nom: Montserrat Amores Garcia

Correu electrònic: montserrat.amores@uab.cat

Equip docent

Beatriz Ferrus Anton

Utilització d'idiomes a l'assignatura

Llengua vehicular majoritària: espanyol (spa)

Prerequisits

El mòdul va dirigit a persones que posseeixen una titulació universitària en l'àmbit de les filologies, en primer lloc, i, de forma més general, als titulats en disciplines d'Arts i Humanitats que estiguin interessats a aprofundir els seus coneixements de llengua espanyola i literatura hispànica de manera que la formació adquirida en el màster els faciliti el camí per a cursar un programa de doctorat i els ajudi a aconseguir una bona inserció laboral.

Objectius

El mòdul oferirà l'estudi i l'anàlisi de les imatges nacionals en diàleg amb les especulars creades a l'estranger de Mèxic, Espanya i França, tenint en compte el paper diferent que cadascun d'aquests països va jugar en el context internacional a mitjans del segle XIX, moment en què la premsa il·lustrada es va convertir en un fèrtil espai de negociació d'imaginariis nacionals. L'anàlisi prendrà com a centre d'atenció la lectura i l'anàlisi d'una sèrie d'articles publicats a algunes de les revistes il·lustrades més importants publicades en aquests tres països que es presentarà el primer dia de classe.

Competències

- Comentar un text des del punt de vista filològic, lingüístic i literari.
- Dissenyar i dur a terme un treball de recerca sobre qualsevol tema relacionat amb l'àmbit d'estudis del màster
- Identificar les varietats diatòpiques, diastràtiques i diafàsiques de l'espanyol.
- Que els estudiants siguin capaços d'integrar coneixements i enfrontar-se a la complexitat de formular judicis a partir d'una informació que, tot i ser incompleta o limitada, inclogui reflexions sobre les responsabilitats socials i ètiques vinculades a l'aplicació dels seus coneixements i judicis.
- Que els estudiants sàpiguen aplicar els coneixements adquirits i la seva capacitat de resolució de problemes en entorns nous o poc coneguts dins de contextos més amplis (o multidisciplinaris) relacionats amb la seva àrea d'estudi.
- Que els estudiants tinguin les habilitats d'aprenentatge que els permetin continuar estudiant, en gran manera, amb treball autònom a autodirigit.
- Realitzar una exposició oral sobre qualsevol tema relacionat amb l'àmbit d'estudis del màster.

- Relacionar els autors i els textos literaris escrits en espanyol amb el context de les seves circumstàncies culturals, socials i històriques.
- Relacionar els autors i els textos literaris escrits en espanyol amb les recerques recents sobre les tradicions europees des de l'Edat Mitjana fins a l'actualitat.
- Relacionar els autors i els textos literaris produïts en l'àmbit de l'Amèrica Llatina amb el context de les seves circumstàncies culturals, socials i històriques.
- Tenir coneixements que aportin la base o l'oportunitat de ser originals en el desenvolupament o l'aplicació d'idees, sovint en un context de recerca.
- Tenir un domini d'especialista de les principals orientacions en l'estudi de la transmissió textual i de les diferents fases de l'edició d'un text.
- Utilitzar els recursos bibliogràfics i tecnològics propis de la recerca lingüística i literària.

Resultats d'aprenentatge

1. Aplicar les tècniques i mètodes propis del comentari literari de textos
2. Avaluar el grau de cohesió i coherència discursiva d'un text oral en funció del seu context de producció i interpretació.
3. Avaluar la pertinència dels propis judicis i dels aliens en relació amb el tema objecte d'estudi.
4. Constituir un text crític i elaborar un aparell crític de variants.
5. Desenvolupar un pla d'acció sobre un problema determinat dissenyat en funció del temps que es disposa per fer-lo.
6. Elaborar el guió d'una exposició oral clara i ordenada sobre els temes d'estudi del mòdul
7. Elaborar el pla d'una exposició escrita clara i ordenada sobre els temes d'estudi del mòdul.
8. Establir la relació entre determinades obres literàries escrites en espanyol i altres expressions artístiques i culturals.
9. Formular un pla d'acció per ampliar la informació sobre un tema lingüístic específic.
10. Formular un pla d'acció per recollir informació nova sobre el tema seleccionat i planificar les etapes del seu desenvolupament.
11. Identificar i localitzar les fonts crítiques que s'han de tenir presents en l'edició d'un text.
12. Identificar l'emergència, a la producció literària en espanyol, de fenòmens socials i històrics que es troben en la base de l'escriptura dels textos considerats.
13. Identificar trets estilístics i tècniques literàries comunes en diferents tradicions literàries i culturals de l'Amèrica Llatina.
14. Interpretar críticament la bibliografia, procedent de diferents perspectives d'anàlisi, sobre els temes d'estudi del mòdul.
15. Introduir idees procedents de disciplines afins en el tractament d'un fenomen literari.
16. Modificar un esquema d'idees preestablert mitjançant la introducció de noves aportacions.
17. Planificar una exposició escrita l'objectiu de la qual sigui defensar la pròpia posició respecte a un dels temes d'estudi del màster.
18. Predir les conseqüències teòriques que implicaria la introducció de noves idees en un esquema ja establert.
19. Relacionar autors i textos literaris en l'àmbit d'un gènere o corrent literari.
20. Relacionar els models explicatius elaborats amb idees procedents d'altres camps relacionats i modificar-los adequadament.

Continguts

IMATGES NACIONALS ESPECULARS A LA PREMSA PERIÒDICA IL·LUSTRADA:
 ESPANYA-MÈXIC-FRANÇA A MITJANS DEL SEGLE XIX

1. Marc teòric

"Comunitats imaginades": imagologia, estudis culturals i estudis postcolonials
 Masculinitat, femineïtat i nació

2. La premsa periòdica il·lustrada a França, Espanya i Mèxic

De les revistes pintoresques a les Il·lustracions

Els estudis culturals com a eina d'anàlisi de la premsa il·lustrada

3. Literatura de viatges

De què parlem quan parlem de literatura de viatges?

El viatge com a experiència d'alteritat.

La modernitat com a mite: centralitat i perifèria

Del viatge interior al transoceànic: nacional/pancontinental

De l'exploració a la visita: gènere i viatges

La literatura de viatges des de l'autoria

4. Costumisme literari

Costumisme, premsa i literatura panoràmica.

Un programa de reforma nacional

Imaginar els habitants de la nació: tipus i estereotips en diàleg transnacional.

Reformar costums: la influència dels costums estrangers.

5. Literatura i imatge

Antecedents de l'impacte visual per entendre el món hispànic

La influència de la premsa il·lustrada en la formació de lectors

La configuració identitària des de l'enllaç text-imatge

Mecanismes de la construcció intermedial dels paisatges nacionals i els tipus populars

Metodologia

El Mòdul combina classes magistrals amb classes on es comentaran en comú les lectures obligatòries.

A més el/la estudiant haurà de realitzar, sota la supervisió del professorat, un treball monogràfic.

Nota: es reservaran 15 minuts d'una classe, dins del calendari establert pel centre/titulació, per a la complementació per part de l'alumnat de les enquestes d'avaluació de l'actuació del professorat i d'avaluació de l'assignatura/mòdul.

Activitats formatives

Títol	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Tipus: Dirigides			
Classes teòriques	30	1,2	8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20
Comentari de les lectures	6	0,24	1, 2, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20
Tipus: Supervisades			
Tutories	26	1,04	1, 2, 3, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20
Tipus: Autònomes			
Treball monogràfic	88	3,52	1, 3, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20

Avaluació

L'avaluació del mòdul es realitzarà sobre les següents activitats:

- Dos treballs, prèviament acordats amb les professores (45 % + 45 %).
- Participación e implicación en el módulo.

S'han de tenir en compte les següents condicions:

- Les lectures del curs són obligatòries.

- L'estudiant ha d'aconseguir una nota final igual o superior a 5, tenint en compte els percentatges assenyalats. Per poder aplicar aquests percentatges, és imprescindible que la nota de cadascun dels treballs sigui igual o superior a 3,5.
- Les activitats, pràctiques i treballs presentats en l'assignatura hauran de ser originals i no s'admetrà, sota cap circumstància, el plagi total o parcial de materials aliens publicats en qualsevol suport. L'estudiant haurà d'explicitar convenientment, segons els usos de la documentació bibliogràfica, l'autoria de totes les cites i l'ús de materials aliens. L'eventual presentació de material no original sense indicar adequadament el seu origen implicarà automàticament la qualificació de suspens (0).

Activitats d'avaluació

Títol	Pes	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Assistència a classes	30 %	0	0	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20
Treball monogràfic	70 %	0	0	1, 3, 7, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20

Bibliografia

- Aguilar Ochoa, Arturo (2000), "La influencia de los artistas viajeros en la litografía mexicana (1837-1849)", *Anales del Instituto de Investigaciones Estéticas*, 76, pp. 113-141.
- Alonso, Cecilio (1999), "La formación de la conciencia nacional en las primeras revistas ilustradas españolas (1836-1854)", Alberto Gil Novales (coord.), *La Revolución liberal. Congreso sobre la Revolución liberal española y su diversidad peninsular (e insular) y americana*, Madrid, Abril, pp. 611-633.
- Alburquerque, Luis (2011), "El 'relato de viajes': hitos y formas en la evolución del género" *Revista de Literatura*, LXXIII, 145, pp. 15-34.
- <http://revistadeliteratura.revistas.csic.es/index.php/revistadeliteratura/article/view/250>
- Alonso Sánchez, Magdalena (2001). "Una empresa educativa y cultural de Ignacio Cumplido: *El Museo Mexicano* (1843-1846)", en Laura Suárez de la Torre (coord.), *Empresa y cultura en tinta y papel (1800-1860)*, Instituto de Investigaciones Dr. José María a Luis Mora-UNAM, pp. 553-560.
- Amores, Montserrat, Rebeca Martín y Laura Pache (eds.) (2022), *De ida y vuelta. Imágenes transnacionales: México-Francia-España, 1843-1863*, Cerdanyola del Vallés, UAB.
- Amores, Montserrat (2020), "La presencia de Francia en *El Museo Mexicano* (1843-1846): imágenes en juego", en Mirjana Polić Bobić, Antonio Huertas Morales y Maja Zovko, *Literaturas hispánicas hoy*, Zagreb, Universitas Studiorum Zagradiensis, 2021, pp. 9-23.
- Amores, Montserrat (2021), "De la conquista del Nuevo Mundo a su nuevo descubrimiento en el *Semanario Pintoresco Español*. Algunos ejemplos de transferencias culturales (México-Francia-España", *Nuevo Mundo, Mundos Nuevos*
- <https://doi.org/10.4000/nuevomundo.83474>
- Amores, Montserrat (2021), "Tipos femeninos mexicanos en la prensa mexicana y española (1843-1849)", *Hispanófila*, vol. 191, pp. 7-26.
- Amores, Montserrat (2022), "El costumbrismo en el *Museo Mexicano* y *Revista Científica y literaria*: representar e imaginar a los mexicanos", *Revista chilena de literatura*, 105 (mayo), pp. 273-298.
- Andreu, Xavier (2017), "El género de las naciones. Un balance y cuatro propuestas". *Ayer*, núm. 106, pp. 21-46.

Andries, Lise (2011), "Transferencias culturales en la prensa y los impresos entre Francia y México en el siglo XIX", *Bulletin Hispanique* 113, 1, 457-467.

Annino, Antonio y François-Xavier Guerra (coords.) (2003), *Inventando la nación. Siglo XIX*, México, Fondo de Cultura Económica.

Aymes, Jean-René y Javier Fernández Sebastián (eds.) (1997), *La imagen de Francia en España (1808-1850)*, Bilbao, PUV-Presses de la Sorbonne Nouvelle,

Bobadilla Encinas, Gerardo Francisco (coord.) (2021), *La saga costumbrista de los pintados por sí mismos en el mundo hispánico (los españoles, los cubanos, los mexicanos, los peruanos, los filipinos...)*, Hermosillo, Universidad de Sonora.

Bobadilla Encinas, Gerardo y Daniel Avecucho Cabrera (2020), *La tradición iconoverbal en la literatura y la cultura mexicanas: entreindependencias y posrevolución*, Hermosillo, Universidad de Sonora.

Bobadilla Encinas, Gerardo Francisco (2019), "Apuntes de poética narrativa. El primer costumbrismo en México (1843-1850)", en Daniel Avechuco Cabrera y Gerardo Francisco Bobadilla Encinas (coords.), *Imágenes de México y el mexicano en dos momentos de su historia. Representaciones culturales y literarias*, Hermosillo, Universidad de Sonora, pp. 14-36.

Botrel, Jean François (2019), "Las lecturas ilustradas de los nuevos lectores." en Raquel

Gutiérrez Sebastián, José María Ferri, Borja Rodríguez Gutiérrez, eds. *Historia de la literatura ilustrada española del siglo XIX*. Santander: Universidad de Cantabria/Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, pp. 409-428.

Brading, David A (1991) *Orbe indiano. De la monarquía católica a la república criolla, (1492-1867)*, México, FCE, 2003.

Coffey, Mary L. (2016), "El imperio pintado por sí mismo: el costumbrismo transatlántico". *Hispanismos del mundo: diálogos y debates en (y desde) el sur*, editado por V. Leonardo Funes, Miño y Dávila, pp. 139-150.

Colosio García, Claudia (2019), "La imagen mexicana hacia 1860: la construcción interartística de la identidad nacional en *Los mexicanos pintados por sí mismos y México y sus alrededores*", en Daniel Avechuco Cabrera y Gerardo Francisco Bobadilla Encinas (coords), *Imágenes de México y el mexicano en dos momentos de su historia. Representaciones culturales y literarias*, Hermosillo, Universidad de Sonora, pp. 37-64.

Díaz Perera, Miguel Ángel (2015), "El prelude de las intervenciones: prejuicios sobre México en el siglo XIX", en Carlos Enrique Abreu (coord.), *La intervención francesa y el triunfo liberal en Tabasco (27 de febrero de 1864)*, Gobierno del Estado de Tabasco-Instituto Estatal de Cultura de Tabasco-Consejo Nacional para la Cultura y las Artes, pp. 1-42.

Dorca, Toni (2021), "México en el imaginario zorrillesco: los *Recuerdos del tiempo viejo*", *Nuevo Mundo. Mundos Nuevos*

<https://doi.org/10.4000/nuevomundo.83533>

Espagne, Michel (2013), "La notion de transfert culturel". *Revue Sicencies/Lettres*, 1, 1-9.

Even-Zohar, Itamar (2008), "La fabricación del repertorio cultural y el papel de la transferencia", Amelia Sanz Cabrerizo (ed.), *Interculturas/Transliteraturas*, Madrid, Arco-Libros, pp. 217-226.

Fernández, Pura (2015), *No hay nación para este sexo. La re(d)pública trasatlántica de las letras: escritoras españolas y latinoamericanas (1824-1936)*. Iberoamericana/Vervuert.

Ferrús, Beatriz (2021), "Estrategias de mediación cultural en la prensa ilustrada: *El Álbum Mexicano* (1849), viajes y paisajes", *Nuevo Mundo, Mundos Nuevos*

<https://doi.org/10.4000/nuevomundo.83509>

Ferrús Antón, Beatriz (2021), "La mujer mexicana en la prensa ilustrada del XIX: Negociaciones identitarias y culturales", *Hispanófila*, vol. 191, pp. 3-6.

Ferrús, Beatriz (2020), "'Un carácter verdaderamente mexicano': 'modelos de mundo', historiografía y poscolonialismo en *El Álbum mexicano* (1849)", *Quaderns de Filologia: Estudis Literaris*, XXV, pp. 109-123.

<https://ojs.uv.es/index.php/qdfed/article/view/18987>

Ferrús Antón, Beatriz (2020), "La literatura de viajes: negociaciones identitarias en *El Museo mexicano* (1843-1846)", *Literaturas hispánicas hoy*, en Mirjana Polić Bobić, Antonio Huertas Morales y Maja Zovko, *Literaturas hispánicas hoy*, Zagreb, Universitas Studiorum Zagrabiensis, 2021, pp. 91-104.

Ferrús, Beatriz (2011), *Mujer y literatura de viajes en el siglo XIX, entre España y las Américas*, Valencia, Biblioteca Javier Coy-PUV.

Granillo Vázquez, Lilia (2003), "Ecos de Ambos Mundos, dinámicas transatlánticas en la prensa decimonónica", Adriana Pineda Soto, Celia Del Palacio Montiel, Celia (coords.), *Prensa decimonónica en México*, Morelia-Jalisco, Universidad de Michoacán-Universidad de Guadalajara, pp. 67-82.

Espejo-Saavedra, Ramón (2015). *Autenticidad y artificio en el costumbrismo español*, Madrid, Ediciones de La Torre.

Guerra, François-Xavier (2003), "Las mutaciones de la identidad en la América hispánica", en Antonio Annino y François-Xavier Guerra (coords), *Inventando la nación. Iberoamérica. Siglo XIX*, México, Fondo de Cultura Económica, pp. 185-220.

Hamnet, Brian (2020), "Imagen, identidad y moralidad en la escritura costumbrista mexicana, 1840-1900", *Signos históricos*, 24 (julio-diciembre), pp. 8-43.

Hardt, Michael y Antonio Negri (2005), *Imperio*, Barcelona, Paidós.

López Rodríguez, Mercedes (2019), *Blancura y otras ficciones raciales en Los Andes colombianos del siglo XIX*, Madrid, Editorial Iberoamericana.

Martínez, Marian (2008), "Guillermo Prieto: viajes y escritura", *Iztapalapa: Revista de Ciencias Sociales y Humanidades*, nº 64-65, pp. 277-299.

Martínez-Pinzón, Felipe, *Patricios en contienda. Cuadros de costumbres, reformas liberales y representaciones del pueblo en Hispanoamérica (1830-1880)*, North Carolina, Chapel Hill, University of Carolina Press, 2021.

Mejía Galeana, Edgar (2012), "Nación, coleccionismo y tecnologías visuales en el viaje a Veracruz de Manuel Payno", *Literatura Mexicana*, 23, 2, pp. 5-29.

Mora, Pablo (1997), "Los lazos nacionales y las vías de tinta de Manuel Payno: revistas literarias de la primera mitad del siglo XIX", en Margo Glantz (coord.), *Del fístol a la linterna*, UNAM, pp. 197-204.

Ortiz Monasterio, José (2001). "La formación de la literatura nacional y la integración del Estado mexicano", Laura Beatriz Suárez de la Torre. (ed.), *Empresa y cultura en tinta y papel (1800-1860)*, México: Instituto Mora, pp. 419-428.

Ortega Román, Juan José (2006), "La descripción en el relato de viajes: los tópicos", *Revista de Filología Románica*, Anejo IV, pp. 207-232.

Peluffo, A. y Sánchez Prado, I.M. (2010), *Entre hombres. Masculinidad del siglo XIX en América latina*. Iberoamericana/Vervuert.

Pérez Benavides, Amada Carolina (2007), "Actores, escenarios y relaciones sociales en tres publicaciones periódicas mexicanas de mediados del siglo XIX", *Historia Mexicana*, LVI, 4, pp. 1163-99.

Pérez Valle, Raquel (2021), "México y los *Museos*: más allá del *Musée des Familles*", *Nuevo Mundo, Mundos Nuevos*

<https://journals.openedition.org/nuevomundo/84203>

Peñas Ruiz, Ana (2012), "Aproximación a la literatura panorámica española. 1830-1850". *Interérences Littéraires. Littéraire Interferentiel* 8 (mayo), pp. 77-108.

Peñas Ruiz, Ana (2014), *El artículo de costumbres en España (1830-1850)*, Vigo, Academia del Hispanismo.

Pérez Salas, María Esther (1998), "Los mexicanos pintados por sí mismos", *Historia mexicana*, 48, 2, 1998, pp. 167-207.

Pérez Salas, María Esther (2001), "Ignacio Cumplido: un empresario a cabalidad", en Laura Suárez de la Torre, (coord.) y Miguel Ángel Castro (ed.), *Empresa y cultura en tinta y papel (1800-1860)*, México, Instituto de Investigaciones Dr. José María Luis Mora - Universidad Nacional Autónoma de México, pp. 145-156.

Pérez Salas, María Esther (2005), *Costumbrismo y litografía en México: un nuevo modo de ver*, Universidad Nacional Autónoma de México.

Pérez Salas, María Esther (2005), "Primeros intentos por definir los tipos mexicanos en la primera mitad del siglo XIX". *Histoire(s) de l'Amérique Latine*, vol. 1, (2005).

<https://hisal.org/revue/article/view/2005-5>

Pérez Salas Cantú, María Esther (2005), "Las imágenes en las revistas de la primera mitad

del siglo XIX". en Belem Clark de Lara y Elisa Speckman Guerra (eds.) *La República de las Letras. Asomos a la cultura escrita del México decimonónico Vol. II Publicaciones periódicas y otros impresos*, Universidad Nacional Autónoma de México, pp. 87-104.

Pérez Salas, María Esther (2010), "La Revista Científica y literaria, propuesta editorial novedosa". *Estudios* 18, 36 (julio-diciembre), pp. 394-415.

<https://www.yumpu.com/es/document/read/42673371/la-revista-cientifica-y-literaria-estudios-a-revista-de->

Pérez Vejo, Tomás, *Nación, identidad nacional y otros mitos nacionalistas*, Oviedo, Nobel.

Pérez Vejo, Tomás (2001), "La invención de una nación. La imagen de México en la prensa ilustrada de la primera mitad del siglo XIX (1830-1855)", en Laura Suárez de la Torre, Laura (coord.) y Miguel Ángel Castro (ed.), *Empresa y cultura en tinta y papel (1800-1860)*, México, Instituto de Investigaciones Dr. José María Luis Mora - Universidad Nacional Autónoma de México, pp. 395-408.

Pérez Vejo, Tomás (2003a), "La construcción de la nación como problema historiográfico: el caso del mundo hispánico", *Historia Mexicana*, 53, 2, pp. 275-311.

Pérez Vejo, Tomás (2003b), "La construcción de México en el imaginario español decimonónico (1834-1874)", *Revista de Indias*, LXIII, 228, pp. 395-417. [10.3989/revindias.2003.i228.444](https://doi.org/10.3989/revindias.2003.i228.444)

Pérez Vejo, Tomás, *España en el debate público mexicano: 1836-1867: aportaciones para una historia de la nación*, México, El Colegio de México.

Pérez Vejo, Tomás y Manuel Suárez Cortina (2010), "Convergencias y divergencias. La pertinencia de una comparación" en Tomás Pérez Vejo y Manuel Suárez de la Cortina (eds.), *Los caminos de la ciudadanía. México y España en perspectiva comparada*, Madrid: Editorial Biblioteca Nueva, pp. 9-34.

Pérez Vejo, Tomás (2010), "La difícil herencia: hispanofobia e hispanofilia en el proceso de construcción nacional mexicano" en Manuel Suárez Cortina y Tomás Pérez Vejo (eds.), *Los caminos de la ciudadanía. México y España en perspectiva comparada*. Madrid: Editorial Biblioteca Nueva, pp. 291-229.

Pérez Vejo, Tomás (2012), "¿Se puede escribir historia a partir de imágenes? El historiador y las fuentes icónicas", *Memoria y sociedad*, vol. 16, núm. 32, pp.17-30.

Pérez Vejo, Tomás (2015), *España imaginada: Historia de la invención de una nación*, Barcelona, Galaxia Gutenberg.

Pratt, Mary Louise (1993), "Las mujeres y el imaginario nacional en el siglo XIX". *Revista de Crítica Literaria Latinoamericana*, año 19, núm. 38, pp. 51-62.

Pratt, Mary Louise (1999), "Repensar la modernidad", *Espiral*, vol. V, núm. 15, mayo-agosto, pp. 47-72

Pupo Walker, Enrique, "El cuadro de costumbres, el cuento y la posibilidad de un deslinde", *Revista Iberoamericana*, XLIV, 102-103 (1978), pp. 1-15

Quijada, Mónica (2003), "¿Qué nación? Dinámicas y dicotomías de la nación en el imaginario hispanoamericano", en Antonio Annino y François-Xavier (coord.), *Inventando la nación. Iberoamérica. Siglo XIX*, México, Fondo de Cultura Económica, 2003: 287-316.

Rea Spell, Jefferson (1983), "El movimiento costumbrista en México", *Universidad*, V (febrero - abril), pp. 5-11, 23-28, 21-26.

Rubio Cremades, Enrique, "Hispanoamérica y España a mediados del siglo XIX", *Anales de Literatura Española*, 25, pp. 317-339.

Salafranca, Alejandro y Tomás Pérez Vejo, *La conquista de la identidad. México y España, 1521-1910*, Madrid, Turner Noema.

Santirso, Manuel y Rebeca Viguera (2021), "Introducción: Mediadores transatlánticos, España-Francia-México, 1843-1863", *Nuevo Mundo, Mundos Nuevos*

<https://doi.org/10.4000/nuevomundo.83461>

Sánchez, Raquel (2017), *Mediación y transferencias culturales en la España de Isabel II. Eugenio de Ochoa y las Letras europeas*, Madrid, Iberoamericana/Vervuert.

Sánchez Andrés, Agustín y Pedro Pérez Herrero (2015), *Historia de las relaciones entre España y México, 1821-2014*, Madrid, Marcial Pons.

Soriano Salkjelsvik, Kari y Felipe Martínez-Pinzón (2016), "Revisitar el costumbrismo. Cosmopolitismo, pedagogías y modernización en Iberoamérica", en Kari Soriano Salkjelsvik y Felipe Martínez-Pinzón, *Revisitar el costumbrismo*, Frankfurt am Main: Peter Lang, pp. 7-14.

Taracena Arriola, Arturo (2019), *De la nostalgia por la memoria a la memoria nostálgica. La prensa literaria y la construcción del regionalismo yucateco en el siglo XIX*, Mérida, Universidad Nacional Autónoma de México.

Thérenty, Marie-Ève y Alain Vaillant (dir.), *Presse, nations et modalisation au XIXe siècle*, Paris, Nouveau Monde éditions.

Yuval-Davis, N., y F. Anthias (1989), "Introduction", en Nira Yuval-Davis y Floya Anthias, *Woman-Nations-State*, London, Macmillan, pp. 1-15.

Yuval-Davis, Nira (2004), *Género y nación*, Perú, Centro de la Mujer Peruana Flora Tristán.

Vega y Ortega Baez, Rodrigo (2004), "La colección territorial de la República Mexicana de *El Museo Mexicano* (1843-1846)", *Revista de El Colegio de San Luis* VI 8 (julio-diciembre), pp. 96-127.

https://www.academia.edu/19793212/La_colecci%C3%B3n_territorial_sobre_la_Rep%C3%BAblica_Mexicana_de

Velázquez Guadarrama, Angélica, *Representaciones femeninas en la pintura del siglo XIX en México: Ángeles del hogar y musas callejeras*, México, UNAM, 2018.

Velayos, Emmanuel (2016), "Habitus republicano: la política y la estética de las costumbres en el siglo XIX hispanoamericano", en *Revisitar el costumbrismo*, en Kari Soriano Salkjelsvik y Felipe Martínez-Pinzón (eds), Frankfurt am Main, Peter Lang, pp. 95-117.

Zabalgoitia, M. (2017), *Hombres en peligro. Género, nación e imperio en la España de cambio de siglo (XIX-XX)*, Madrid, Iberoamericana/Vervuert.

Programari

Moodle, TEAMS